

ÂŞAR ÜZERİNE BİR DENEME

Ass. Cüneyt BİNATLI

Giriş

İslâm fikir ve düşünce sisteminin malî alandaki yansıması ile doğan âşar, islâmın ilk günlerinden başlayarak bütün müslüman ülkelerinde uygulanmak suretiyle Cumhuriyet devrine kadar gelen şer'i bir vergidir. İslâm dininin yayıldığı ülkelerde müslüman veya müslümanlığı kabul eden toprak sahipleri âşar'ı, yani bir yıl içersinde elde ettiği toprak gelirinin onda birini vermekle yükümlü tutuldu. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar orta çağ niteliğinde bir vergi tipi olarak memleketimize yerleşen âşar, 17 şubat 1925 tarihli kanun ile kaldırıldı.

Terminoloji

Zirai mahsullerden alınan âşar, «Uşr» kelimesinden doğmuştur. Uşr arapça bir kelime olup, onda bir anlamına gelmektedir. Ancak zekât mefhumu içinde olan diğer bazı vergi mevzularına da aynı adın verildiğine rastlanmaktadır. Meselâ, gümrük resimleri, pazar resimlerinde olduğu gibi.

Tarihi Gelişme

İslâm aleminde vergi esas itibariyle iki ana grupta toplanmakta idi. Birincisi şer'i vergiler, ikincisi ise islâmiyetin yayıldığı ülkelerde daha önce mevcut, örf ve adete dayanan veya sonradan konulan örfi vergilerdi. Örfi vergilerin mahalli karakter arzmelerine karşılık, şer'i vergiler bütün islâm ülkelerini kapsamaktaydı.

İslâm Öncesi Zirai Vergileme

Tarihin ilk çağlarında, islâm aleminde âşar olarak tanımlanan vergilemeye İbranilerde rastlamaktayız. İbranilerde, mısır,

üzüm, ekin gibi toprak mahsullerinden ve gerekse hayvan sürülerinden onda bir oranında vergiler tahsil ettiklerine dair Tevrat'ta açık malûmat bulunmaktadır ⁽¹⁾. Yine Tevrat'ta topraktan alınan ilk mahsulün bir kısmının Yahova'ya takdimini şart koşmaktadır.

İran Sasani devletinde kuvvetli bir vergi rejimi mevcuttu. İv. Asırda yapılan yenilik ile ekili mahsulün nevine göre değişen nispetlerde arazi vergisi tahakkuk ettirildi. Buğday ve arpadan Carîp denilen arazi başına bir dirhem, altı kök zeytin ağacından bir dirhem vergiler tahsil edilmeye başlandı. Bu vergiler dörder aylık vadelerle üç defada tahsil olunurdu. Bu işlere «Vastr-yoshansalar» namında hususi bir memur bakardı ⁽²⁾.

Yunanistan ve Roma'da alınan zirai vergiler daha ziyade mağlûplar üzerinden tahsil edilmekte idi. Nitekim Romalılar İtalya arazisini (Solum İtalicum) fethedilen topraklardan (Colonie İuris İtalici) ayrı tutup, ayrı vergilemeye tâbi tutuyorlardı. Roma imparatorluğunda bu topraklar üzerinden alınan vergiler âmme hizmetleri karşılığında alınan bir bedel niteliğini muhafaza etmiş, âmme masrafları arttıkça vergi miktarları yükselmiştir.

Barbar kavimlerinde ise zirai vergileme keyfi bir nitelik arz etmekte idi. Bilhassa Franklarda, devlet kralın mülkü idi. Kral araziye arzusuna göre dağıtabileceği gibi, istediğinde vergiden muaf tutma hakkına sahipti ⁽³⁾.

Batı Roma İmparatorluğunun harici hücumlarla tarihe mal edilmesinden sonra daha bin yıl kadar hayatini devam ettiren Bizans imparatorluğunda rastlanan vergi mevzuatı, Romada mevcut olan esastan pek farklı bir karakter arz etmemektedir. Bizans'ta en ehemmiyetli vergi olarak arazi vergisini (jugatio) gösterebiliriz. Bu vergi her sene imparatorun bütün eyaletler için ihtiyaçlarına göre değişen topyekûn senelik bir vergi tahakkuk ettirir, bu vergi teşkilât içinde taksim olunarak her idari bölümün ödeyeceği miktar tespit edilirdi.

---

(1) Tevrat Tesniyye XIV: 22-29 Tekvin XXVIII: 22.

(2) Arthur Christensen L'Iran Sous les Sassanides, s. 92 (çev. Salih TUĞ)

(3) Orhan DİKMEN, Maliye Dersleri, İstanbul s. 60.

İslâm Hukukunun Meydana Getirdiği Zirai Vergileme

İslâmın, Mekke içinde ortaya çıkışı Peygamberin ilk ayetleri vahiy yoluyla alması ve bunu etrafındakilere açıklaması suretiyle olmuştur. Bu devirdeki islâm hukuku incelendiği takdirde görülür ki âmme ve hususi hukuka ait kanunlar yazılı bir tarzda olmayıp tamamen örf ve adete dayanan teamüli bir nitelik taşımaktadırlar (4). Vergilemeye ait mükellefiyetler ise islâmın kabulünden evvel çeşitli ırk ve inanıştaki grupların o güne kadar uyguladıkları kaidelerin bir devamını teşkil etmektedir. Ancak Mekke ve Medine'de olmak üzere yirmiiç sene süren bir devrede parça parça vazedilen İslâm Hukuku zamanla gelişmiş ve kendi içerisinde tekâmüle uğramıştır.

Kuran'ı Kerim incelendiğinde mükellefiyetlerin konuları hakkında ayetlere çok rastlanır. Ayetlerde, gerek islâmdan önce ve gerek islâmdan sonraki mükellefiyetler (5) belirtilirken toprak mahsulleri (Hars) hayvan sürüleri (An'am) mali mükellefiyetlere konu olduğu açıkça gösterilmekte olup, zirai ürünler üzerindeki Kur'an da ilk olarak 2/267 de belirtilmektedir (6). Bu ayette topraktan elde edilen mahsullere temas edilirken 6/141 de vergiye tâbi zirai mahsullerin neler olduğuna dair ayırım şu şekilde belirtilmiştir (7).

(4) Salih TUĞ, İslâm Vergi Hukukunun ortaya çıkışı, Ankara 1967, s. 4.

(5) Kur'an 51:19 «Onların mallarında sâilin ve yoksulunda hakkı vardır.

Kur'an 89:18 «Yoksula yedirmek için birbirinizi kandıramazsınız»

Kur'an 6:136 «Onlar Allah için onun yarattığı ekin ve meyvelerle hayvanlardan bir hisse ayırdılarda kendi boş zanlarınca «Şu Allah'ın, dediler, şu da ortaklarımızın» Ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz amma, Allah'a ait olanlar (Evet) onlar, ortaklarına gider. Hükmedegeldikleri bu şeyler ne kötüdür».

Kur'an 70:24-25: «Mallarında sail ve mahrum için hak tanıyanlar» (H. Basri ÇANTAY, Kur'anı Hakim ve Meâl-i Kerim 1952 İstanbul).

(6) Kur'an 2:267 «Ey iman edenler (Hak yolunda) infakı kazandıklarınızın en güzellerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan yapın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız pek bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.. (H. B. ÇANTAY, a.g.meal).

(7) Kur'an 6/141 «O çardaklı ve çardaksız cennet (gibi) üzüm bağlarını meyveleri ve tadları çeşitli hurmaları, mezruatı, zeytinleri, narları —birbirine hem benzer ve benzemez halde— yaratıp yetiştiren O'dur. Her biri mahsul verdiği zaman mahsulünden yeyin. Devşirildiği ve toplandığı günde hakkını (sadakasını) verin. İsrâf etmeyin Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez.» (H. B. ÇANTAY, Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim).

- a) Hurma,
- b) Her nevi toprak mahsulleri,
- c) Nar,
- d) Zeytin,
- e) Bunlara benzeyen ve benzemeyenlerdir.

Kur'an da müslümanların her mahsul mevsimi «Hak» vermeleri emredilirken miktar ve oran üzerinde bir açıklık mevcut değildir ⁽⁸⁾ Ancak peygamberin hadislerinde bu hususta sarîh beyanlara rastlanmaktadır ⁽⁹⁾. Peygamberin bu hadislerinde suların şekline göre değişik nispetlerde vergi alma usulü olarak:

1 — Tabii sularla sulanan arazi

2 — Sun'î olarak sulanan arazi

esas alınmaktadır. Bu iki çeşit araziden tabii olarak sulananına 1/10 nispeti yani öşür (Uşr), ikinci tip araziye ise 1/20 nispeti yani «Nısf-al-uşr» uygulanır. İsmi vergi mevzuuna verecek kadar genel bir kaide olan öşür nispetinin bu suretle yarıya indirilişi muhakkak ki her hususta fertlere kolaylık tanıyan ve bilhassa nispetler sahasındaki emek, sermaye ve riziko ölçüsünde, vergi nispetlerini de çeşitlendiren gene islâmi usuller dahilinde vazedilmiş bir kaide olmaktadır.

Âşâr'da Vergi Borçlusu ve Vergi Alacaklısı

Aynı toprak geliri vergisi olarak sınıflandırabileceğimiz âşâr'da vergi alacaklısı, dolayısı ile devlet, vergi borçlusu ise doğrudan doğruya üretici olmaktadır. Hasılat ile oranlı olan bu tip vergi de üretimin çok olduğu yıllarda devlet hissesi artmakta, üretimin az olduğu yıllarda ise azalmaktadır.

Vergi Hukuku Açısından Âşâr

Âşâr da mükellefiyet doğuran olayı gayrisafi hasılat meydana getirmektedir. Yani arazi sahibi olmak veya ekimin yapılma-

(8) Bkz. Kur'an 2/219, 25/67, 7/199.

(9) «Yağmur, pınar ve sel suyu ile yetiştirilen mahsule onda bir, hayvan ve dolap ile sulanan mahsuldən yirmide bir zekat gerekir». Ebu Sait (R. A.) dan «Gümüşün ikiyüz dirhemi adedi beşten, yaşı üçten aşağı olan develere beş vesaktan, toprak mahsulünün buğday arpa, kuru üzüm hurma. Altmış sağ aşağısına zekat yoktur.» (Sahih-i Buhari Tercümesi - Ömer Ziyaattin Dağıştâni 1967, İst. s. 243).

sı konu olmayıp hasat mevsimi sonunda elde edilen ürün vergi konusu olmaktadır. Açıkça görüldüğü üzere âşarın alınabilmesi için mutlaka bir üretim gerekmektedir. Vergi mükellefi daha önce de belirttiğimiz gibi üretimde bulunan şahıslardır ve ekim yapmayan veya herhangi bir sebeple mahsul alamayan üreticiden bir şey talep edilmemektedir.

Bilindiği gibi bugünkü anlamda vergi genel bir mükellefiyettir. Devletin genel giderlerini karşılayabilmek amacı ile vatandaşların mali güçlerine göre alınmaktadır. Verginin temel unsuru fertlerin mali gücü olduğu halde âşar'da böyle bir düşünceye rastlamak imkânsızdır. Mükellefin mali gücünün kuvvetli veya zayıf olması vergi miktarı üzerinde hiç bir değişiklik yapmamaktadır. Diğer taraftan âşar bir kazanç vergisi niteliğinde de bir vergi olmadığından masraflar hesaba katılmamaktadır. Dolayısı ile bazan hasılanın kâr kısmını ve bazan da sermayenin bir kısmını vergi olarak içersine alabilmektedir. Nitekim bunun acı sonuçları Osmanlı İmparatorluğu zamanında görülmüş, yarattığı mali ve sosyal yaralar zamanımıza kadar süregelmiştir.

Aşâr'da Ödeme ve Tahsil

Âşar yukarda da belirttiğimiz gibi, önceleri dini bir mecburiyet şeklinde olup, ibadetin bir kısmını teşkil etmekteydi. Daha sonraları bu dini mükellefiyetin hukuki bir mecburiyet halini alması âşarın tahsilinde bir takım değişik sistemler getirmesine yol açmıştır. Para mefhumunun genelleşmediği zamanlarda vergi evvelce belirttiğimiz oranlar dahilinde mahsul olarak alınmaktaydı. Devlet bu işi zamanla, timar ve zeamet sahiplerine terkederek daha sonra onlardan kamusal vazifeler beklemekteydi.

Para mefhumunun gelişmesi ve paralı ekonominin yerleşmesi ile devlet ihtiyaçları artmaya dolayısı ile giderleri de yükselmeye başlamıştır. Bu sebepten devlet araya bir aracı koymadan doğrudan doğruya âşarı tahsil yoluna gitmiş, timar ve zeamet müesseseleri ortadan kalkmış, devlet kendi memurları vasıtası ile âşarı toplama işlemine girişmiştir. Devletin arazi vergisini bizzat toplama işlemine girişmesi Osmanlı İmparatorluğunun «varidat» problemini iyice çıkmaza sokmuş ve devlet içersinde karışıklığa sebebiyet verecek kadar güç durumlar yaratmıştır. Bilindiği gibi memleketimizde mahsul genellikle senenin belirli

aylarında yetişmektedir. Âşarı devşirmek, mahsulü muhafaza etmek ve sonra satmak için geniş bir memur kadrosuna ihtiyaç hissedileceği tabiidir. Osmanlı İmparatorluğu o vakitler bu işlerde kullanacağı şahısları daimi memur kadrosu içine alamamış, ayrıca onlardan memurların tâbi oldukları şartları da isteyememiştir. Daimi bir kadronun olmadığı, belli bir statünün uygulanmadığı ve kontrol işleminin varlığından bile haberdar olmayan vergi tahsil memurları hazineyi ölçüsüz zararlar uğratmış, âşar malının değer fiyatını bile vermek kabil olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu «Emanet Usulü» adını verdiği bu usulü kullandığı zamanlarda gelirin geniş ölçüde kaybolduğunu görmüş ve bu usulde devama imkân bulmayarak tekrar iltizam usulüne dönme-ye mecbur kalmıştır ⁽¹⁰⁾.

Devletin tekrar iltizam usulüne dönmesi ile belirli yerlerin âşarı belirli kimselere kesişme veya açık arttırma yolu ile satılmaya başlanmış, âşarı toplayan mültezimler köylüyü devamlı baskı altında tuttuklarından ziraat körelmiş ve bu düşüncesiz hareketlerin günahı fakir milletin sırtına yüklenmiştir.

TÜRKİYE'DE AŞÂR'IN UYGULAMASI

a) Osmanlı İmparatorluğunda

aa) Tanzimatta evvel - Osmanlı İmparatorluğunda, Avrupa'nın Orta-Çağ sisteminde bir feodalite-derebeylik nizamı mevcut değildi. Bu yüzden ki Osmanlı İmparatorluğunda toprak asaleti sınıflar şeklinde bir aristokrasi hiç bir zaman meydana gelmemiş, devlet sahip olduğu bütün toprakların mülkiyet hakkını elinde bulundurmıştır ⁽¹¹⁾.

Osmanlı İmparatorluğunda tapulu mallar dahil bütün topraklar devletin mülkiyetine girdiğinden, devlet toprakları çok sıkı kaidelere göre düzenlenen esaslar dahilinde ve geçici olarak belirli bir ücret karşılığında belirli şahıslara verilirdi. Meselâ, timar, zeamet veya has gibi tâbirler altında önceden defterlenip sınır ve özellikleri belirtilen irili ufaklı toprak parçaları sipahilere verilirdi. Ordu mensuplarına, paşalara, beylerbeyine, vezirle-

(10) İ. Fazıl PELİN, Finans İlmî, İstanbul 1942, s. 280.

(11) Doğu, güneydoğu eyaletleri, arap sancakları, bosna-hersek, eflâk buğdan ülkelerinde toprak mülkiyeti veya yarı feodal sistem devam etmiştir.

re, şehzadelere gelir kaynağı (dirlik) olarak ayrılırdı. Yahut da padişahın mülkiyetinde (Hass-ı Hümayun) alıkonurdu ⁽¹²⁾.

Toprağın mülkiyetinin devlete ait olmasından dolayı toprak sahipleri devlete biri peşin «Muaccel» diğeri de ertelenmiş «Müeccel» olmak üzere iki çeşit kira (icare) vermeye mecbur tutulurdu. Âşar toprağın «İcare-i Müesseseselesi» idi.

Tanzimattan evvelki zamanda Anadolu'da öşür, Suriye ve civarında Dimus, Arabistan'da İktaa, Rumeli'de Salarya gibi adlarla çeşitli nispetlere göre alınmaktaydı. Bu nispetleri âşarın tahsil edildiği yerin örf ve adeti tâyin ederdi. Nispetler genellikle onda bir olduğu gibi beşte bir, altıda bir, hattâ ikide, üçte bir de olabilmekteydi ⁽¹³⁾.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve genişleme devirlerinde âşar önceden tespit edilmiş kanunlara göre alınmaktaydı. Bu kanunlar, önce de bahsettiğimiz gibi mültezimler vasıtası ile uygulanırdı.

İnteresan bulduğumuz ve Almanyanın Dressen kütüphanesinde bulunan «Ceride-i Kanunname»nin Âşarla ilgili 5. Faslı, âşar hakkında şu kaideleri koymaktadır ⁽¹⁴⁾.

«Beşinci Fasıl»

Âşar hakkında — Buğday, arpa, darı, yulaf, milâs, çavdardan sekiz kileden bir kile öşür alınır ki bu da her bir mut için iki buçuk kile demektir. Müslümanlardan salâriye yani yemlik mukabili sipahinin bir şey alması yasaktır.

Nohut, mercimek, bakla, pamuk ve ketenden öşür alınmaz. Yalnız bitkisinden alınır. Pekmezden onbeşte bir öşür alınır. Çünkü ona pekmez yapma harcı da dahildir. Keza köfterden (Cevizli sucuk) ondörtte bir alınır. Bunda da nişasta harcı dahildir.

Meyva da ise, toplama zamanı gelince ehliyetli kimselerin bahçeyi tetkik etmeleri ve kıymetine göre öşür almaları lâzımdır.

(12) Daha geniş malûmat için; Hadiye TUNCER, Osmanlı İmparatorluğu Toprak Kanunları. Tarım Bakanlığı Meslekî Mevzuat Serisi 1965 Ankara.

(13) İ. Fazıl PELİN, a.g.e., s. 293.

(14) Hadiye TUNCER, a.g.e., s. 47 Ceridei Kanunname, Dresten National Bibliothek No. 48.

Bağ ve bahçe arasında biten ot, şayet satılıyorsa on akçesinden bir akçe öşür alınır. Sebze ve çiçek bahçelerinde yetişen sebzelerden ve safran gülden öşür alınır. Salâriye alınmaz. Bağ ve bahçeden öşür alınmak kanuna uygundur. Fakat reâyayı sıkıntıya sokmamak için verdiği mahsul ve yerin kıymeti nazarı itibare alınarak ona göre öşür bedeli tâyin edilir.

Bağ dönüm itibariyle bazı vilâyetlerde beşer, bazılarında onar, bazılarında ise üç akçe alınması kararlaştırılmıştır. Bahçe ve ev avlularına ekilen sebze ve meyvalardan da mahsulüne göre resim alınır.

Vakıf araziden veya hassa yerlerden bir kısmını sipahi tapuya verse alan kimseler burasını bağ ve bahçe yapsalar, fakat ağaçları birbirine yakın dikmeyip araları bir hayli mesafeli olsa ve bu kısımlarda da ziraat yapsalar, hem ağaçlardan hasıl olan meyvanın ve hem de ziraat yaptığı bitkinin öşrünü verir.

Raiyetin bahçe yaptığı yerleri az veya çok da olsa sipahi —ben bu ağaçları keser toprağı çiftliğe ilave ederim— diye ağaçları kesmesi yasaktır. Ancak yeri kiraya vererek icar bedelini veya hasıl olan meyvenin öşrünü alır. Vakıf için hangisini uygunsa onu yapar. Zamanla bu toprağın ağaçları meyva vermez hale gelse bile sipahi yine çiftliğe ilâve edemez. Ta ki kirayla bu yerleri tutan artık kirayı veremez hale gelinceye ve kendiliğinden vaz geçinceye kadar. O zaman sipahi isterse burasını bahçe olarak bırakır isterse tarlaya ilâve eder.»

Öşür hakkındaki bu kanunname cevizlikler ve kestanelikler hakkında bir takım kaideler koyduktan sonra şu maddeleri kapsamaktadır. «Dağlarda bayırlarda yetişen ağaçlar sipahinin izniyle bakan ve aşıl原因 reâyaya ait olur. Meyvasını o reâyaya toplar ancak sipahiye öşrünü verir. Dağlarda ve ormanlarda yetişen hüdayı nabit ve aşıl原因mamış meyva ağaçları odun olarak telâkki edildiğinden kim keserse onun olur. Ayrıca öşür vermek lâzım gelmez.

İki öşür şu kimselerden alınır, kendi sipahisinin yerlerini bırakıp başka sipahinin toprağında zıraat yapan kimseler bir öşür kendi sipahisine, bir öşür de zıraat yaptığı toprağın sipahisine verir. Kendi toprağını ettikten sonra başka sipahinin toprağında da bir kısım ziraat yapmışsa böylelerinden öşür alınmaz.

Sipahinin mahsulünü anbarına ve hisar erlerininkini kalesine

taşımak reâyanın vazifesidir. Yalnız mesafenin bir günlükten fazla olmaması icap eder. Bir günlükten uzak yerlere taşımayı ne sipahi ve ne de hisareri (Kale Muhafızı) reâyaya teklif edemez. Eskiden beri çayır olarak bırakılan ve reâyaya ait yerlerden sipahi öşür alır.

Reâya, raiyet yayıldığı yere bağ dikse, öşrünü yer sahibine verdikten sonra salâriyesini de kendi sipahisine verir.

Bir raiyetin başka bir sipahinin arazisinde bağı olsa, salârlık ve öşrü o yer sipahisine verir.»

15. Asırdan sonra, önceleri olduğu gibi elde edilen mahsül-den alınan öşürtün yanı sıra bir takım ek vergiler daha alınmaya başlanmıştır. 15. asırdan 18. asrın ilk yarısına kadar uygulanan toprak kanunlarında öşür ile kararlar şu şekildedir :

«Her yıl biçilen çayırlardan şayet defterde öşür yazılmışsa öşrü alınır. Defterde resim yazılı ise öşre tekabül eden resim alınır. Resim vermek istemeyenlerden bunun karşılığı öşür almak kanundur.»

Aynı kanunda tahıl ürünleri için :

«Dinlenmek için bırakılan tarlalarda hasıl olan otlardan 1-2 sene bir şey alınmaz. Çünkü orası nadas tarladır. Tekrar üstüne mahsul ekilecektir. Eğer aradan üç sene geçmiş ve o tarla halâ boş bırakılmışsa o zaman kaleme tarla sayıldığından öşür alınır. Bunu deftere yazmanın da lüzumu yoktur.

Buğday arpa ve çavdardan bir öşür iki salâriye alınır. Nohut mercimek bakla, pamuk, susam, kendir, keten ve darıdan salâriye alınmaz ve keten tohumundan da öşür alınmaz.»

Kanunnâme'de devamlı olarak tekrarlanan Salâriye ilâve öşür anlamına gelmektedir. Saman mukabilinde alınan salâriye aslında ağalık için alınan öşür olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda 17. asırdan sonra aşârın toplanması ile ilgili usuller iyice bozulmuş ve keyfi olarak tespit edilen tahsil sistemleri duraklama ve nihayet gerileme devirlerinde gevşemiş ve verimsizleşmiş 1826 tarihinde yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar süregelmiştir. Tazminat hareketlerinin başlaması ile 1829 yılında zeamet usulü kaldırılmış Tanzimatın esaslarına uygun bir toprak kanununun hazırlanılması yoluna gidilmiştir.

bb) Tanzimattan Sonra — Tanzimattan sonra devlet idaresinde olduğu gibi toprak hukuku ve mali sahada da yeni esaslar bulunması ve konulması hakkında çalışmalara başlanılmıştır.

Tanzimatta vergi ile ilgili düzeltmeler, aşârın ve bunun yanı sıra cizye ve ağnam'ın sistemli bir şekilde tahsili ile başlamaktadır. Daha evvelce de belirttiğimiz gibi tanzimattan evvel aşâr, imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde değişik nispet ve şekillerde alınmakta idi. Tanzimattan sonra vergi devlet namına ve devletçe görevlendirilmiş şahıslar tarafından toplanılmaya ve merkezîyetçi bir idare tarafından kontrol edilmeye başlandı.

Hububattan alınan verginin bütün memlekette onda bir oranında birleştirilmesi 1840 yıllarına rastlamaktadır ⁽¹⁵⁾. 1840 yılında yürürlüğe giren ve üçsene kadar tatbik edilen «Erazi Kanunname»si ile toprak hukuku belirli bir esasa bağlanmakta idi. Bu kanuna göre Türkiye'de mevcut arazi beş kısım üzerinden guruplandırılmakta idi :

- 1 — Erazi-i Memlûke : Mülk olarak tasarruf edilebilen topraklar
- 2 — Erazi-i Mevkûfe : Vakıf topraklar
- 3 — Erazi-i Emiriye : Devlete hazineye ait arazi
- 4 — Erazi-i Metrûke : Umuma mahsus olan yol çarşı, pazar, panayır sahaları iskele, namazgâh, mesire yerleri, köy veya kasaba halkının müştereken istifadeye hakları olan mera, kışlak, yaylak gibi yerler.
- 5 — Erazi-i Mevat : Ekilip biçilemeyen, istifade olunmayan arazi ⁽¹⁶⁾.

Bu suretle kanunun en önemli vasfı, memleket topraklarında şahsi mülkiyete tesir eden maddeler getirmesi ve böylece toprağın alım satım ve intikaline ait bir takım maddeler koymasıdır. Üç senelik bir süre içersinde tatbik edilebilen doğrudan doğruya devlet idaresi usulü (Emanet usulü) beklenen neticeyi vermemiş ve devlet gelirleri büyük eksiklikler göstermeye başlamıştır. Bu hal karşısında devlet emanet usulünde ısrar cesaretini bulamamış ve tekrar iltizam usulüne dönmeye mecbur kalmıştır. Ancak devletin bu kararı almasında yalnız gelirin azalması değil menfa-

(15) Şevket Süreyya AYDEMİR, İkinci Adam, Cilt 2 İstanbul 1967, s. 303.

(16) Ş. S. AYDEMİR, a.g.e., s. 304.

ati kaybolan zümrenin de baskıları rol oynamıştır. Nitekim aşârın devlet memurları (Mümasiller) vasıtası ile toplanmasından vazgeçilip mültezimler vasıtası ile toplanmasını hedef tutan kararın alınmasından sonra mültezim görünüşlü, aşar ticaretini elinde toplayan bir eşraf sınıfı türemiştir. Bu sınıf aynı zamanda, murabahacı, tefeci halkla devlet arasında aracı ve nihayet borçlandırmalar yolu ile köylünün toprağını yok pahasına kapatan toprak ağaları, toprak beyleri şeklinde gelişmiştir.

Buna paralel olarakda toprağını işletmeyi artık kârlı bulmayan, çiftini terkeden geniş bir toprak proletaryası belirmiş, mal sahipliğinden yarıcılığa, yarıcılıktan marabacılığa, yahut mevsim işçiliğine düşen kalabalık bir kitle, topraksızlar sınıfı olarak ortaya çıkmıştır.

Tanzimattan Sonra Aşârın Toplanması ile İlgili Usuller

Tanzimattan sonra aşârın toplanması ile ilgili usuller bir kaç kere eleştirilmişse de her defasında başarısızlığa uğranılmış ve netice bir önceki usulden farklı bir görünüşte olmamıştır. Tanzimattan sonra aşârın mümasiller yani devlet memurları ile toplanması usulü biraz önce de belirttiğimiz gibi başarısızlığa uğramıştır. Aşârın devlet memurları vasıtası ile toplanmasını öngören Erazi Kanunnamesinin beklenen neticeyi vermemesi ile 1846 yılında aşâr üzerine alınan bir kararla, geçmiş senelerin ortalama bedelleri esas alınmış ve geçmiş senelerin ortalama bedelleri üzerinden her sene belirli bir yüzde arttırmak suretiyle aşar «Ricalî saltanat-ı senniye ve zikudret sarraf ve tüccarımutebere» sınıfına ihale yolu ile verilmeye başlanılmıştır. Daha sonraları 1854 Kırım harbi sırasında ordu ihtiyacını karşılayabilmek için emanet usulü tatbik edilmiş ve merkezden kâğıt para (Kaime-i Nakdiye) ile ihale olunan aşâr birinci derece mültezimler tarafından taşrada, kısım, ikinci derece mültezimlere satılmıştır. Bu usulde hazine büyük zararlara uğradıktan başka yoksul çiftçi bir misli daha soyulmuştur. 1864 de aşarı köylünün kendisine ihale etmek tecrübesine girilmişse de bir netice sağlanamamıştır.

Cumhuriyet Devri

Bir memleketi altı buçuk asır gibi uzun bir müddet idare etmiş ve Osmanlı maliyesinin bel kemiğini teşkil etmiş bulunan

aşâr, Cumhuriyetin kabul edilmesinden az bir müddet sonra 17 Şubat 1925 tarihinde 552 sayılı kanunla tamamen kaldırılmıştır.

Yüzyıllarca, sorumsuz bir takım insanlara köylünün üstünde diledikleri gibi baskı ve zulme imkân veren, bu zararlı sistemin kaldırılması yolundaki fikirlerini Atatürk, 1924 yılı meclis açış nutkunda şöyle dile getirmiştir: «Memleketin başında, ortaçağın en insafsız belâsı olarak halâ musallat duran aşâr'ın kaldırılmasını meclise teklif edebilecek bir seviyeye, Cumhuriyet idaresinin bir sene içinde vasıl olması cidden memnun olunacak bir şeydir.»

552 sayılı kanunla, aşâr kaldırıldıktan sonra köylü rahatlamış ancak devrin hükümeti kaybettiği gelirleri kısmen telâfi edebilmek amacı arazi değeri üzerinden alınan vergiyi sekiz misli arttırmış, deniz ve demiryolu ile piyasaya sevk edilen toprak ürünlerine % 10 oranında bir vergi (Mahsulâtı araziye vergisi) koymuştur. Daha sonraları 1931 yılında tren ve deniz yolu ile pazarlanan ürünler üzerindeki vergi kaldırılış yerini arazi ve yol vergisine bırakmıştır.

Netice : Bir imparatorluğun tarihi seyri boyunca, devlet malîyesinin en önemli finans kaynağını teşkil eden aşâr, 14. asırdan 16. asra kadar aynı şeklini muhafaza etmiş ve 16. asırdan sonra zamanın ihtiyaçlarına göre değişerek nakdi usule dönmüştür. Ancak bu nakdi usul, izah ettiğimiz gibi iltizam denilen bir nevi aracılık usulünün tatbiki ile olmuş ve memleket asırlarca, bunların, ve çok ağır aracılık bedelleri karşılığında devlete para veren, taksitleri teminat altına alan hazine sarraflarının esiri olarak kalmıştır. Bu vaziyete karşı ilk tepki tanzimat sırasında başgöstermiş ve batılı anlamda vergilemeye doğru gidilmeye başlanmıştır. Temelleri köhneleşmiş yapıyı nasıl ayakta tutmak büyük güçlükler yaratırsa, bu yenileşme hareketi temelden zayıf olduğu için, müspet bir sonuç yaratamamış ve dejenere olmuş bu vergi sistemi Cumhuriyet idaresine kadar gelmiştir. Cumhuriyet idaresi sırasında bütçeye 27,5 milyon lira gelir sağlayan aşâr o zamanki bütçenin dörtte birini teşkil etmesine rağmen, yüzyıllar boyu memleketi içten kurutan bu vergi sistemi devrimci sağduyunun galip gelmesi ile ortadan kaldırılmış ve toprak reformu konusunda ilk adım atılmıştır.